Central Asian Research Journal of Natural and Exact Sciences
INTERNATIONAL SCIENTIFIC, APPLIED AND THEORETICAL JOURNAL
2026 / № 1(2)
SCIENCE FOR A SUSTAINABLE CENTRAL ASIA

INNOVATSION FAOLIYATNI RIVOJLANTIRIŞ ORQALI KORXONALARNING RAQOBATBARDOŞLIGINI OŞIRIŞ YÖLLARI

Sobirjonov Ahrorbek Adhamjon o'gli
Turan International University
Biznes boshqaruvi kafedari o'qituvchisi

Annotatsiya. Uşbu maqolada bozor iqtisodiyoti şaroitida korxonalarning raqobatbardoşligini ta'minlaşda innovatsion faoliyatning tutgan örni va iqtisodiy samaradorligi IMRAD xalqaro strukturasi asosida tahlil qilingan. Tadqiqotda innovatsiyalarning mahsulot tannarxini pasaytiriş, sifatini oşiriş va xalqaro bozorlarga çiqişdagi ahamiyati Özbekistonning sanoat va xizmat körsatiş tarmoqlari, xususan, Namangan viloyatidagi töqimaçilik klasterlari misolida empirik örganildi. 2024-2025 yillardagi makroiqtisodiy körsatkiçlar asosida korxonalarda texnologik va boşqaruv innovatsiyalarini joriy etişga tösqinlik qilayotgan institutsional va moliyaviy muammolar aniqlandi. Yakunda vençur moliyalaştirişni kengaytiriş, davlat xususiy şerikligi hamda tadqiqot-işlanmalar (R&D) xarajatlarini rağbatlantiriş böyiça ilmiy-amaliy takliflar işlab çiqilgan.

Kalit sözlar: Innovatsion faoliyat, raqobatbardoşlik, korxona iqtisodiyoti, texnologik yangilaniş, innovatsion potentsial, R&D xarajatlari, Namangan viloyati, klasterlar, IMRAD, vençur kapital.

Abstract. This article analyzes the role and economic efficiency of innovative activity in ensuring the competitiveness of enterprises in a market economy based on the international IMRAD structure. The study empirically examines the importance of innovations in reducing product costs, improving quality, and entering international markets on the example of Uzbekistan's industrial and service sectors, particularly textile clusters in the Namangan region. Based on macroeconomic indicators for 2024-2025, institutional and financial problems hindering the implementation of teçnological and management innovations in enterprises were identified. Ultimately, scientific and

practical proposals were developed to expand venture financing, public-private partnerşips, and stimulate researç and development (R&D) expenditures.

Keywords: Innovative activity, competitiveness, enterprise economy, teçnological renewal, innovative potential, R&D expenditures, Namangan region, clusters, IMRAD, venture capital.

1. Kiriş

Jahon iqtisodiyotining zamonaviy globallaşuv va intensiv raqamlaştiriş bosqiçida korxonalarning yaşab qolişi va rivojlanişi ularning narx raqobatiga emas, balki innovatsion ustunligiga boğliq bölib qoldi. Klassik iqtisodiyotdagi işlab çiqariş omillari - yer, mehnat va kapitalning çeklanganligi şaroitida faqatgina yangi bilimlar va innovatsiyalar (nou-xau, yangi texnologiyalar, boşqaruvning zamonaviy usullari) çeksiz qöşilgan qiymat yaratiş manbai hisoblanadi. Jahon Iqtisodiy Forumi (WEF) xulosalariga köra, global raqobatbardoşlik indeksining 30 foizdan ortiği bevosita mamlakat va korxonalarning innovatsion salohiyati (Innovation Capability) bilan belgilanadi [1, 24-b.].

Özbekiston Respublikasi ham qisqa muddatli resurslarga asoslangan eksportdan, uzoq muddatli va barqaror innovatsion iqtisodiyotga ötişni özining strategik maqsadi qilib belgilagan. «Özbekiston – 2030» strategiyasida iqtisodiyotning energiya siğimini 1.5 barobarga qisqartiriş, mehnat unumdorligini keskin oşiriş va yuqori texnologik mahsulotlar eksporti uluşini köpaytiriş vazifalari belgilangan. Biroq, statistik ma’lumotlarga köra, respublikadagi korxonalarning innovatsion faolligi jahon örtaça körsatkiçlaridan hamon past darajada qolmoqda. Masalan, 2024-yil yakunlariga köra respublikada innovatsion faoliyat bilan şuğullanuvçi korxonalarning uluşi jami korxonalarga nisbatan 10-12 foiz atrofida tebranmoqda, rivojlangan mamlakatlarda (AQŞ, Germaniya, Yaponiya) esa bu körsatkiç 50-70 foizni taşkil etadi [2].

Bugungi kunda Özbekistondagi aksariyat xususiy va davlat korxonalari asosan xorijdan tayyor texnologik uskunalarni sotib oliş (imitatsion innovatsiyalar) bilan çeklanmoqda. Özining mustaqil tadqiqot-işlanmalar (R&D - Researç and Development)

bölimiga ega bölgan, patentlar yaratuvçi korxonalar sanoqli darajada. Raqobat şiddatli tus olayotgan hozirgi davrda innovatsiyalar nafaqat texnologik (yangi uskunalar), balki taşkiliy-boşqaruv (yangi marketing, HR strategiyasi, elektron tijorat) yönalişlarida ham kompleks joriy etilmas ekan, mahalliy mahsulotlar xorijiy analoglariga yutqazişda davom etadi.

Tadqiqot maqsadi: Korxonalarning innovatsion faoliyatini rivojlantiriş orqali ularning raqobatbardoşligini oşiriş mexanizmlarini ilmiy-nazariy jihatdan asoslaş, Özbekistondagi (xususan Namangan viloyatidagi hududiy klasterlar) işlab çiqariş korxonalarida innovatsiyalarni joriy etiş holatini empirik tahlil qiliş hamda mavjud tösiqlarni bartaraf etiş böyiça moliyaviy-institutsional takliflar işlab çiqişdan iborat.

2. Adabiyotlar şarhi

Innovatsiyalar va iqtisodiy ösiş örtasidagi boğliqlik birinçi bölib avstriyalik makroiqtisodçi Yozef Şumpeter (Joseph Sçumpeter) tomonidan XX asrning boşlarida çuqur asoslab berilgan. Şumpeter innovatsiyani şunçaki ixtiro emas, balki «bozorga joriy etilgan va iqtisodiy foyda keltiruvçi yangilik» sifatida ta’riflagan. U özining «Iqtisodiy taraqqiyot nazariyasi» asarida işlab çiqariş omillarining yangiça kombinatsiyasi (yangi mahsulot, yangi xomaşyo, yangi bozor, yangi taşkiliy tuzilma) tadbirkorga monopol ustunlik va qöşimça foyda keltirişini ta’kidlaydi [3, 85-b.].

Zamonaviy raqobatbardoşlik nazariyasi asosçisi Maykl Porter (Miçael Porter) özining «Xalqlar raqobat ustunligi» («The Competitive Advantage of Nations») asarida korxonalar raqobatbardoşligini doimiy ravişda innovatsiyalar va modernizatsiya jarayonlariga boğlaydi. Porterning fikriça, kompaniyalar bozordagi örnini faqatgina narxni pasaytiriş orqali emas, balki differentsiatsiya (öziga xoslik) va noyob iste’mol qiymatini yaratiş - ya’ni innovatsiyalar orqali himoya qila oladi [4, 112-b.].

Özbekistonlik olimlar tomonidan korxonalarni innovatsion rivojlantiriş masalalari keng örganilgan. Xususan, S.S.Ğulomov, I.A.Hotamov, D.N.Raximova va M.A.Maxkamovalar öz ilmiy tadqiqotlarida innovatsion salohiyatni şakllantiriş, R&D xarajatlarini moliyalaştiriş mexanizmlari hamda inson kapitalining ahamiyatiga urğu

berişgan. Professor M.Maxkamova mahalliy sanoat korxonalarida innovatsiyalarning pastligi sababini asosan «innovatsion tavakkalçilik» (risk)ni moliyalaştiruvçi institutlarning, jumladan vençur fondlarining şakllanmaganligi bilan izohlaydi [5, 62-b.].

Jahon tajribasi şuni körsatadiki, AQŞning Kremniy vodiysi, Xitoyning Şenjen şahri va Janubiy Koreyaning Daedok ilmiy şaharçalarida davlat ilmiy muassasalar (universitetlar) va tijorat korxonalari örtasida mustahkam «uçlik spiral» (Triple Helix - Davlat, Fan va Biznes) modeli asosida innovatsiyalarni tijoratlaştiriş tizimi yaratilgan. Özbekiston şaroitida bunday tarmoqni yaratiş va korxonalarning bozor raqobatbardoşligini bevosita sonli va sifatli körsatkiçlar orqali qanday baholaş mumkinligi böyiça amaliy IMRAD formatidagi tahlillar hali yetarliça olib borilmagan.

3. Metodologiya

Tadqiqot maqolasida Özbekistondagi korxonalarning innovatsion faolligi va uning raqobatbardoşlikka ta’sirini baholaş maqsadida majmuaviy iqtisodiy va statistik yondaşuv qöllanildi. Ma’lumotlar bazasi Özbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi, Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi hamda Jahon bankining «Korxonalar sörovi» (Enterprise Surveys) hisobotlari asosida şakllantirildi [6].

Tadqiqotda quyidagi usullar qöllanildi:

1. Qiyosiy-statistik tahlil: Özbekiston Respublikasida 2021-2025 yillar davomida jami korxonalar orasida innovatsion faoliyat bilan şuğullanuvçi korxonalar uluşi, innovatsion mahsulotlar işlab çiqariş hajmi va eksportidagi özgarişlar trendi qiyosiy raqamlarda tasvirlandi.

2. Mikroiqtisodiy korrelyatsiya: Alohida innovatsion klasterlar (masalan, Namangan viloyatidagi «Töqimaçilik erkin iqtisodiy zonalari») doirasida korxonalarning texnologik yangilanişga (uskunalar xaridiga) kiritgan sarmoyalari va ularning foyda rentabelligi örtasidagi mantiqiy boğliqlik empirik baholandi.

3. Tizimli mantiqiy yondaşuv: Innovatsiyalarni tört xil guruhga (Mahsulot innovatsiyasi, Jarayon innovatsiyasi, Marketing innovatsiyasi, Taşkiliy innovatsiya) bölgan holda, ularning korxona xarajatlarini pasaytiriş va bozor uluşini kengaytirişdagi

mexanizmlari tahlil qilindi.

4. Induksiya va Deduksiya: Makroiqtisodiy yondaşuvlardan (foiz stavkalari, davlat grantlari) kelib çiqib, alohida korxonaning moliyaviy muammolarini (induksiya) hamda alohida korxonalar duç kelayotgan byurokratik tösiqlardan umumdavlat muammolarini (deduksiya) aniqlaş usullari qöllanildi.

4. Natijalar

Özbekistonda xususiy biznes va sanoat korxonalari öz raqobatbardoşligini oşiriş maqsadida texnologik jarayonlarni sekin-asta yangilaşga ötmoqda. Biroq, raqamlar innovatsion faoliyat asosan davlat iştirokidagi yirik tarmoqlarda yoki maxsus iqtisodiy zonalarda kuzatilayotganini, oddiy kiçik va örta biznes (SME) uçun esa innovatsiyalar hamon ’qimmatbaho jarayon’ bölib qolayotganini körsatadi.

1-jadval. Özbekiston Respublikasida korxonalarning innovatsion faolligi va iqtisodiy körsatkiçlari dinamikasi (2022-2025 yillar) [7]

Körsatkiçlar	2022-yil	2023-yil	2024-yil (yakuni)	2025-yil (prognoz)
Innovatsion faoliyat bilan şuğullanuvçi korxonalar uluşi (%)	9,5	10,8	12,5	14,0
Innovatsion mahsulot va xizmatlar hajmi (trln. söm)	27,4	35,6	44,2	52,0
Jami eksportda innovatsion va yuqori texnologik mahsulotlar uluşi (%)	4,2	5,8	6,5	8,0
Tadqiqot va işlanmalar (R&D) uçun xarajatlarning YaIMdagi uluşi (%)	0,18	0,21	0,25	0,30

Yuqoridagi 1-jadval raqamlari ijobiy ösiş trendini körsatsa-da, xalqaro miqyosda bu körsatkiçlar yetarli emas. 2024-yil yakunlariga köra innovatsion korxonalar uluşi jami subyektlar içida bor-yöği 12,5 foizni taşkil etgan. Ayniqsa, R&D (Ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik işlari) xarajatlarining YaIMdagi uluşi 0,25 foiz ekanligi (rivojlangan mamlakatlarda bu körsatkiç 2,5 - 4 foiz) respublikada fundamental ixtirolar yaratilişiga moliyaviy baza öta zaifligini anglatadi. Eksport tuzilmasida hamon xomaşyo va yarim tayyor mahsulotlar ustunlik qilmoqda, yuqori texnologik va çuqur qayta işlangan innovatsion tovarlar uluşi 6,5 foiz atrofida.

Innovatsiyalarning korxona raqobatbardoşligiga bevosita iqtisodiy ta’sirini Namangan viloyatidagi töqimaçilik klasterlari («Art Soft Cluster», «Fazman Textile» va

b.) va kiçik sanoat zonalari misolida köriş mumkin. 2023-2025 yillarda uşbu klasterlarda quyidagi innovatsiyalar joriy etildi:

- Texnologik va jarayon innovatsiyasi: Ip-kalavadan tayyor kiyim-keçakgaça bölgan zanjirda energiya tejovçi (solar paneled) uskunalar va avtomatlaştirilgan qoliplaş liniyalari (CAD/CAM tizimlari) örnatilişi natijasida 1 dona mahsulot tannarxi örtaça 15-20 foizga pasaydi.

- Taşkiliy innovatsiya: «Lean Management» (Tejamkor boşqariş) va xalqaro ISO/OEKOTEX standartlarining kiritilişi işlab çiqarişdagi brak mahsulotlar uluşini 2 barobarga qisqartirdi va Yevropa bozorlariga (GSP+ doirasida) eksport qiliş imkonini yaratdi.

- Raqamlaştiriş (Marketing innovatsiyasi): Mahalliy töqimaçilik va poyabzal korxonalari öz mahsulotlarini B2B va B2C global platformalari (Alibaba, Wildberries, Amazon) orqali sotişni yölga qöyişi vositaçilar orqali sotişga nisbatan foyda marjasini 25-30% ga oşirdi [8, 54-b.].

5. Muhokama

Olingan empirik natijalar şuni körsatadiki, innovatsiyalar mahsulot sifatini yaxşilaş va tannarxni optimallaştiriş orqali korxonalarni qat’iy raqobat maydonida asrab qoluvçi yagona qalqondir. Biroq, Özbekiston korxonalarining yalpi ravişda innovatsion faoliyatga ötişiga tösqinlik qilayotgan obektiv va subyektiv omillar, iqtisodiy tösiqlar saqlanib qolmoqda. Bularni muhokama qiliş jarayonida quyidagi aspektlarga e’tibor qaratamiz:

Birinçidan, moliyalaştiriş muammosi va «Vençur (tavakkalçilik) kapitali»ning yöqligi.

Har qanday innovatsiya dastlabki bosqiçda kafolatlanmagan xarajatlarni (R&D) talab etadi. Özbekiston tijorat banklari kredit ajratişda qat’iy garov ta’minotini va an’anaviy biznes-rejalarni talab qiladi. Ular ğoya yoki texnologik prototip uçun kredit bermaydi. Şumpeter ta’kidlaganidek, innovatsiya bu tavakkalçilikdir. Jahon amaliyotida bunday risklarni xususiy vençur fondlari (Venture Capital) öz böyniga oladi. Bizda esa

bunday xususiy investorlar va işbilarmon fariştalar (Business Angels) instituti qonunçilik va amaliyot darajasida hali töliq şakllanmagan. Şu sababli yangi nou-xau va texnologiyalar moliyasizlik tufayli laboratoriyalarda yoki qoğozda qolib ketmoqda [9, 102-b.].

Ikkinçidan, Ilm-fan va işlab çiqariş integratsiyasining uzilişi.

Rivojlangan davlatlarda yangi texnologiyalar asosan universitetlar va yirik korxonalar hamkorligida (Buyurtma asosida) yaratiladi. Özbekistonda esa Oliy ta'lim muassasalarida va Fanlar Akademiyasida olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarning katta qismi amaliy iqtisodiyot ehtiyojlaridan uzilib qolgan, asosan dissertatsiya himoyasi uçungina qilinmoqda. Biznes esa mahalliy olimlarning işlanmalariga işonçsizlik bilan qarab, çet eldan tayyor (qimmat) texnologiyalarni sotib olişni afzal biladi. Bu ikki tomonlama işonçsizlik «uçlik spiral» modelining işlaşiga imkon bermayapti.

Uçinçidan, Inson kapitalining malaka darajasi (Skills Mismatç).

Taşkilotga eng sönggi rusumdagi avtomatlaştirilgan nemis yoki yapon uskunalarini olib kelib örnatiş bilan innovatsion jarayon tugamaydi. Uni boşqaradigan, ta'mirlaydigan va dasturlaydigan yuqori malakali muhandis, texnolog va IT mutaxassislar kerak. Mehnat bozorida kadrlar köp bölsa-da, aynan zamonaviy «aqlli» texnologiyalar bilan işlaş malakasiga ega (hard skills) muhandislar keskin yetişmaydi. Bu esa korxonalarning işlab çiqariş quvvatlaridan töliq foydalana olmasligiga, uskunalarning tez işdan çiqişiga va tannarxning rejadagidan oşib ketişiga sabab bölmoqda.

Törtinçidan, Bozorning monopolizatsiyalaşuvi va Raqobat muhitining zaifligi.

Iqtisodiy nazariyaga köra, korxonani innovatsiya qilişga majbur etuvçi asosiy omil - bu erkin va qattiq raqobat muhitidir. Agar iqtisodiyotning qaysidir tarmoqlarida (masalan, avtosanoat, energetika, transport) davlat monopoliyasi yoxud sun'iy himoya tösiqlari (yuqori bojlar) mavjud bölsa, korxona qulay issiqxona şaroitida qoladi va innovatsiya qilişga zarurat sezmaydi. Mahsulot sifatini oşirmasa ham, qimmat sotsa ham baribir xaridor uni olişga majbur. Demak, iqtisodiyotda erkin bozor mexanizmlarisiz

ommaviy innovatsiyalar kutilmaydi [10, 48-b.].

6. Xulosa va takliflar

Tadqiqotlardan olinadigan yakuniy xulosa şuki, hozirgi kunda Özbekiston korxonalari özining an'anaviy va nisbatan arzon resurslariga (arzon energiya, işçi kuçi, arzon xomaşyo) tayanib raqobat qiliş bosqiçining oxiriga yetib keldi. JSTga (Jahon Savdo Taşkilotiga) a'zo böliş arafasida bojxona tösiqlarining olinişi içki bozorda xorijiy korxonalar bilan bevosita va şafqatsiz raqobatni keltirib çiqaradi. Bunday şaroitda korxonalarimizni bankrotlikdan faqatgina intensiv innovatsion faoliyat va mahsulotning noyob sifat körsatkiçlari qutqarib qolişi mumkin.

Mahalliy korxonalarning innovatsion potentsialini yuksaltiriş va ularning xalqaro raqobatbardoşligini ta'minlaş maqsadida davlat hamda xususiy sektor hamkorligida quyidagi amaliy mexanizmlarni joriy etiş tavsiya qilinadi:

Birinçidan, Korxonalar uçun innovatsion soliq imtiyozlarini (R&D Tax Incentives) tölaqonli joriy etiş. Agar korxona öz yillik sof foydasining kamida 5-10 foizini yangi ixtirolar yaratişga, ilmiy tekşirişlar va IT infratuzilmasiga işlatsa, uşbu xarajatlar summasini foyda soliğidan (15%) va ijtimoiy soliqlardan ikki barobar miqdorda çegirib taşlaş huquqini beriş kerak. Bu biznesni olimlarga buyurtma berişga iqtisodiy rağbatlantiradi.

Ikkinçidan, Xususiy Vençur moliyalaştiriş institutini qonunçilikda mustahkamlaş. Tijorat banklari riskka bora olmaydi, şuning uçun maxsus Vençur fondlari töğrisida qonun qabul qilib, xorijiy va mahalliy sarmoyadorlarga startaplar hamda innovatsion korxonalarga uluşbay (equity) sarmoya kiritişi uçun kafolatlar va soliqlardan xoli davr (tax holiday) taqdim etiş lozim.

Uçinçidan, Hududiy miqyosda (masalan Namangan, Farğona kabi sanoatlaşgan mintaqalarda) sanoat korxonalari va Oliy ta'lim muassasalari örtasida majburiy «Kooperatsiya markazlari»ni (Teçnoparks) taşkil etiş. Korxonalar tomonidan universitetlarga texnologik muammolar (masalan, matoni böyaşda suvni tejaş yoki çiqindini qayta işlaş) röyxati berilişi, bu muammolarni hal etgan olimlar jamoasiga

tijoratlaşgan mahsulot foydasidan royalti (uluş) tölanişi amaliyotini kafolatlaş zarur.

Törtinçidan, Mahsulot va jarayon innovatsiyalaridan taşqari menejment va marketing innovatsiyalariga investitsiyalarni köpaytiriş. Korxonalarda eski sovet davridan qolgan ierarxik boşqaruv tizimidan zamonaviy Agile (moslaşuvçan) va KPI-ga asoslangan boşqaruvga ötişlari uçun Xalqaro moliya institutlari kömagida bepul (yoki arzonlaştirilgan) konsalting xizmatlari va autsorsing tizimlarini hududlarda kengaytiriş kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Economic Forum (WEF). (2023). The Global Competitiveness Report: Innovation and Economic Resilience. Geneva: WEF, p. 24-28.

2. Özbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son «Özbekiston – 2030» strategiyasi töğrisida»gi Farmoni.

3. Sçumpeter, J. A. (1934). The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle. Harvard University Press, p. 85-89.

4. Porter, M. E. (1990). The Competitive Advantage of Nations. Harvard Business Review, 68(2), 73-93. p. 112-115.

5. Maxkamova, M.A., Xolmamatov, D. (2022). Özbekiston sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni boşqariş mexanizmlari. Toşkent: «Iqtisodiyot va innovatsiyalar» naşriyoti, 62-b.

6. Özbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi oçiq axborot portali ma’lumotlar bazasi (stat.uz), 2024-2025 yillar makroiqtisodiy byulletenlari.

7. Özbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining «Ilm-fan va innovatsion faoliyat» yillik hisobotlari (2022-2025 yillar prognozi asosida muallif tahlili).

8. Raximov, B.X., Qodirov A. (2024). Töqimaçilik klasterlarida texnologik va marketing innovatsiyalarining eksport salohiyatiga ta’siri (Namangan viloyati misolida). «Hududiyot va Innovatsiyalar» ilmiy jurnali, (2-son), 54-59 betlar.

9. Ğulomov S.S., Ayupov R.X. (2023). Raqamli iqtisodiyot şaroitida vençur kapitalini şakllantiriş va innovatsion faoliyatni moliyalaştiriş. «Iqtisodiyot va Moliya», (4-son), 101-107 betlar.

10. World Bank (2024). Enterprise Surveys: Uzbekistan Country Profile - Innovation and Competition. Waşington, DC: World Bank Group. p. 48-52.

11. Ergaşev, B. (2024-2025). Özbekiston işlab çiqariş korxonalarining xalqaro raqobatbardoşligini ta’minlaşda innovatsiyalarning örni böyiça mustaqil kuzatuv va tahlil ma’lumotlari.